

УДК 821.111'22

ІМПЛІЦИТНО-ПРАГМАТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ РЕСПОНСИВНИХ РЕПЛІК У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОБУТОВОМУ ДИСКУРСІ

Л.В. Солощук, докт. філол. наук, С.Є. Устименко (Харків)

Статтю присвячено аналізу респонсивних реплік адресата з імпліцитними смислами у сучасному англо-мовному побутовому діалогічному дискурсі. Виявлено, що основною метою уникнення прямої негативної відповіді адресата на питання адресанта є пом'якшення категоричності заперечної відповіді. Проаналізовано вербальні та невербальні засоби вираження імпліцитних смислів у сучасному англо-мовному побутовому діалогічному дискурсі.

Ключові слова: адресат, вербальний, імпліцитний смисл, невербальний, побутовий діалогічний дискурс, респонсивна репліка.

Солощук Л.В., Устименко С.Є. Имплицитно-прагматические значения респонсивных реплик в современном англоязычном бытовом дискурсе. Статья посвящена анализу респонсивных реплик адресата с имплицитными смыслами в современном англоязычном бытовом диалогическом дискурсе. Обнаружено, что основной целью избежания прямого негативного ответа адресата на вопрос адресанта является смягчение категоричности отрицательного ответа. Проанализированы вербальные и невербальные средства выражения имплицитных смыслов в современном англоязычном бытовом диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: адресат, бытовой диалогический дискурс, вербальный, имплицитный смисл, невербальный, респонсивная реплика.

Soloshchuk L.V., Ustymenko S.Y. Implicit and Pragmatic Meanings of Responses in Modern English Every Day Dialogical Discourse. The article deals with the analysis of an addressee's responsive statements with implicit meanings in modern English every day dialogical discourse. It is discovered that the primary purpose of the evasion of an addressee's direct negative response to an addresser's question is categoricity softening of a negative answer. Verbal and non-verbal means of expressing implicit meanings in modern English every day dialogical discourse are analyzed.

Key words: addressee, dialogical discourse, implicit meaning, non-verbal, responsive statement, verbal.

Комунікативно-дискурсивна парадигма лінгвістичних розвідок пропонує досліджувати дискурс як прояв особистості людини з точки зору її впливу на комунікативний процес. Предметом вивчення та аналізу лінгвістів стає не тільки формально-граматичний аспект, у ракурсі якого перебувають мовні явища з погляду їхньої форми, парадигматичних виявів, системного опису та структурування, а передусім – комунікативно-функціональний (прагматичний) аспект, дослідження якого звернені до процесу людської комунікації, до тих чинників, які впливають на розгортання та перебіг мовленнєвої діяльності [12]. Для мовленнєвої діяльності людини властивою є наявність як експліцитної, так

і імпліцитної інформації. Складна та суб'єктивна природа останньої приваблює увагу представників різних наук. Дослідження у галузі дискурсивного аналізу були переважно спрямовані на вивчення ролі адресанта в організації комунікативного процесу, на його комунікативно-прагматичні інтенції, стратегії і тактики мовленнєвої інтеракції [12; 17; 18], у той час як специфіка організації реплік адресата ще потребує детального та системного аналізу.

Діалогічний дискурс є особливим напрямом розумово-мовленнєвої діяльності людей, суб'єктів пізнання та спілкування у формі «запитання-відповідь», яка спрямована на здобуття точнішо-

го, повнішого знання про об'єктивний світ і пошук нової інформації [5]. З ціллю забезпечення прагматичної зв'язності діалогічного спілкування необхідним вважається дотримання природних законів сполучуваності мовленнєвих актів, коли за запитанням повинна слідувати відповідь, тобто репліки повинні узгоджуватися за іллокутивною функцією [10, с. 307–308].

З деяких причин адресат порушує логічний для діалогічного мовлення змістовний та конструктивний зв'язок реплік та не надає прямої відповіді на запитання, таким чином реалізуючи свій комунікативно-прагматичний намір – експліцитно або імпліцитно. Саме тому однією з актуальних проблем сучасних лінгвопрагматичних досліджень є декодування комунікативно-прагматичних намірів адресата.

Мовознавчі дослідження імпліцитних смислів пов'язані з прагмалінгвістикою, яка знаменувала поворот від структурних особливостей мови до особливостей реалізації мови у мовленні, наскрізь пронизаному небуквальністю [2]. М.В. Нікітін підкреслює, що імпліцитні смисли «становлять важливий і неодмінний, інформаційно надзвичайно емний компонент вербальної комунікації, що доповнює й модифікує експліцитні значення мовлення та вписує їх у сукупну змістову структуру комунікації» [8, с. 646]. Імпліцитна інформація – це невідповідність сказаного (написаного) та почутого (прочитаного), тому діяльність реципієнта і включає не лише розшифровку знаків, а й численні висновки, які він робить на основі підтексту і власних фонових знань [7]. Проблема імпліцитності неодноразово ставала предметом дослідження вчених на матеріалі різних мов [1; 3; 9; 13; 14; 15; 16] та інші. Бінарність експліцитності та імпліцитності є відображенням опозиції “сказане ::: імпліковане”, а до певної міри навіть прирівнюється до опозиції “семантика ::: прагматика” [14, с. 40].

Мета цієї статті полягає у розкритті причин зміни комунікативно-прагматичної спрямованості діалогу адресатом та аналізі вербальних та невербальних засобів, які використовуються для цього у сучасному англомовному побутовому діалогічному дискурсі.

Об'єктом дослідження є респонсивні репліки адресата, які порушують закони прагматичної зв'яз-

ності реплік за іллокутивною функцією у єдності «запитання-відповідь», тобто випадки, коли адресат уникає відповіді на запитання, пропонуючи свою лінію подальшого перебігу діалогу.

Предмет дослідження становлять засоби виведення імпліцитних смислів респонсивних реплік адресата у сучасному англомовному побутовому діалогічному дискурсі, які не є прямою відповіддю на запитання.

Прагматика орієнтована на вивчення ефективного перебігу комунікативної діяльності, розробку стратегічно-тактичного комплексу та виявлення аксіоматики спілкування. Для пояснення цієї аксіоматики Г.П. Грайсом було введено кооперативний принцип комунікації, якого мовці, як очікується, будуть дотримуватися [16, с. 45]. Зокрема, порушення однієї чи декількох комунікативних максим – максими кількості, максими якості, максими манери і максими релевантності – заважає максимально ефективній передачі інформації та призводить до необхідності вироблення навичок, необхідних для інтерпретації тексту, та виявлення його імпліцитних смислів.

Питання згоди та незгоди є ключовими поняттями в загальнолюдському мовленнєвому контакті між адресантом та адресатом. За способом вираження виокремлюємо експліцитні та імпліцитні мовленнєві акти згоди та незгоди. Іллокутивна формула експліцитних мовленнєвих актів безпосередньо співвідноситься з локуцією висловлювання, тобто з пропозиційним змістом висловлювання. Мовленнєві акти згоди та незгоди, в яких інтенція мовця відрізняється від значення його висловлювання називають імпліцитними (непрямими, небуквальними) [4, с. 45].

У побутовому дискурсі кооперативної спрямованості ухилення адресата від прямої відповіді на запитання є засобом мітігації, що веде до збереження обраної стратегії кооперативності та продовження комунікативного процесу. Адресат реалізує імпліцитний мовленнєвий акт відмови, аби пом'якшити тон відмови або погодження з заперечною пропозицією та зробити його більш коректним та доброзичливим:

(1) *William: ... with you, I'm in real danger. It took like a perfect situation, apart from that foul temper of yours – but my relatively inexperienced*

heart would, I fear, not recover if I was once again... cast aside, which I would absolutely expect to be. There are too many pictures of you everywhere, too many films. You'd go and I'd be... well, buggered, basically.

Anna: *I see. (pause) That reality is a real 'no,' isn't it?*

William: *I live in Notting Hill. You live in Beverly Hills. Everyone in the world knows who you are. My mother has trouble remembering my name.*

Anna: *Okay. Fine. Fine. Good decision. (pause) The fame thing isn't really real, you know. Don't forget – I'm also just a girl. Standing in front of a boy. Asking him to love her. (pause) She kisses him on the cheek.*

Anna: *Bye.*

Then turns and leaves. Leaving him (5).

Адресат порушує максимум кількості, надаючи у відповіді більше інформації, ніж необхідно для відповіді на мовленнєвий акт квеситив у функції констатива (*That reality is a real 'no,' isn't it?*). Імплицитний смисл висловлення адресата «*I live in Notting Hill. You live in Beverly Hills*» полягає у тому, що він живе у районі Ноттінг-Хіл у Лондоні, де проживає середній клас, а Анна – у найпрестижнішому районі Лос-Анджелеса у США, вона – відома кінозірка, а він – звичайний чоловік з проблемами у родині. Адресат імплицитно пояснює, що між ними мало спільного і такі стосунки не мають майбутнього.

Уникнення прямої негативної відповіді адресата на питання мовця у побутовому діалогічному дискурсі пояснюється метою переконати його у правильності свого рішення та пом'якшити категоричність заперечної відповіді. Адресат апелює до емоцій та почуттів мовця, адже найзмістовніша інформація, яка не пробуджує емоції людини, залишає людину байдужою та не може бути засобом переконання:

(2) **Vogler:** *You gonna cut that tree down?*

Pauline: *Well, we grew up with that tree and we're getting married under it Saturday and ... She waits for Malcolm to jump in. He doesn't. Vogler says softly, but sternly:*

Vogler: *The roots are growing into our property. It's rotting, it's killing our plants.*

Pauline: *We had a tree doctor out and he said it was healthy (4).*

Респонсивна репліка адресата містить імплицитне заперечення: «Ми не збираємося зрубати це дерево, тому що в нас багато спогадів, пов'язаних з цим деревом, та ми збираємося одружитися під ним у суботу». Взаємодія просодичного компонента («*says softly, but sternly*») з вербальною складовою висловлювання адресанта («*The roots are growing into our property. It's rotting, it's killing our plants*») підтверджує правильне декодування імплицитного смислу мовленнєвого акту заперечення та вказує на комунікативну налаштованість мовця на кооперацію.

Імплицитний смисл заперечення декодується за рахунок когнітивного потенціалу адресата, який виводиться зі спільних фонових знань або спільної когнітивної бази обох комунікантів:

(3) *A little later. They are sat at dinner. Bella next to Anna.*

Bella: *What do you think of the guinea fowl?*

Anna: *(whispering) I'm a vegetarian.*

Bella: *Oh God (5).*

На пропозицію скуштувати м'ясо цесарки адресат реалізує імплицитний мовленнєвий акт заперечення: «Я не буду, тому що я не їм м'яса», так як усі знають, що вегетаріанці не їдять м'яса. Просодичний невербальний компонент *whispering* забезпечує комунікативну лояльність репліки адресата. Адресат демонструє, що він намагається уникнути ликоприниження співрозмовника, знижуючи категоричність відмови за рахунок вимовляння репліки тихим голосом.

Нестандартна відповідь на запитання у побутовому дискурсі забезпечує дотримання соціальних норм та зразків поведінки, які регламентують відносини між чоловіками та жінками у суспільстві:

(4) *They have arrived at the end of the arcade.*

Anna: *Here we are. (pause) Do you want to come up?*

William: *There seem to be lots of reasons why I shouldn't.*

Anna: *There are lots of reasons. Do you want to come up?*

His look says yes.

Anna: *Give me five minutes.*

He watches her go – and stands in the street. Music plays (5).

Висловлювання складнопідрядної структури з підрядним означальним реченням «*There seem to be lots of reasons why I shouldn't*» містить пресупозицію «*I shouldn't*». Комунікативною інтенцією адресата є довести адресанту, що йому не слід підійматися до неї у гості, бо існує багато причин на це. Адресант погоджується з пресупозиційним смислом висловлення адресата, але запитує ще раз. У відповідь на те ж саме запитання, яке повторене вдруге, адресат не відповідає у вербальний спосіб, але добігає до використання невербальних комунікативних компонентів, які характеризуються саме здатністю до прихованої та непрямой передачі інформації [11]. Погляд адресата «*His look says yes*» демонструє згоду з вербальним висловленням адресанта.

Імплицитним засобом вираження незгоди з пропозицією питання є непряме заперечення фактів через встановлення хибності думки адресанта:

(5) **Phil:** (kindly) *You didn't do anything wrong, Stephanie, and I'm not tired of you. It's just that I don't have time for a real relationship right now. I told you that the first time we went out.*

Stephanie: (getting close) *Everybody says that at the beginning of a relationship.*

Phil: (gently pushing her away) *I'm different. I really meant it! Things are really starting to move for me now. I'm not going to be doing the weather for the rest of my life. I was just talking to the CBS guy about a network job. I want that. This is just the beginning for me. I can't waste any more time.*

Stephanie: *Are you saying our relationship was a waste of time?*

Phil: *Our relationship? We went out a total of four times! And only twice did anything happen. It was fun but I don't see that as a big commitment.*

Stephanie: (closing in again) *I had our charts done. My astrologer says we're extremely compatible. There may even be some past lives involvement here.*

Phil: *See? So we've already done this. Let's move on. Next case.*

Stephanie: *You know what's wrong with you, Phil? You're selfish. You don't have time for anyone but yourself (7).*

Адресат не дає прямої відповіді на пресупозиційний мовленнєвий акт констатив адресанта «*You mean that our relationship was a waste of time*». Натомість, адресат формує цілісне висловлювання, спрямоване на те, щоб пояснити адресанту те, що між ними немає серйозних стосунків. Він не погоджується з пресупозиційним смислом мовленнєвого акту адресанта та заперечує факти шляхом пояснення хибності його думки: «*We went out a total of four times! And only twice did anything happen. It was fun but I don't see that as a big commitment*». Можна вивести таке імпліцитне значення респонсивних реплік адресата: «Те, що було між нами, не можна назвати стосунками».

Для пом'якшення заперечення, надання йому імпліцитного характеру часто використовується невербальний засіб «мовчання» у відповідь на запитання:

(6) *Phoebe was waiting for her in The Dungeon. "What happened?" she asked eagerly.*

Emma ignored the question and walked directly over to her chair, where she collapsed. Life had taken on a sense of unreality. She felt as if she were watching a silent movie flicker across a screen, the actors' movements jerky and abrupt (3, с. 24).

За допомогою невербальних засобів комунікації адресат втілює стратегічний намір ухиляння від негайного та прямого реагування на істинний смисл пропозиції та намагається або взяти час на обміркування відповіді, або уникнути кризової ситуації:

(7) *"Cal, please," she managed when she found her voice. "There's someone else I'm interested in." He froze and instantly released her.*

Linnette lurched backward. "I'm sorry. I've known Chad Timmons for some time and well, I accepted this date to make him jealous. That was wrong. I apologize."

He stepped away from her as though in a daze. Because of his Stetson she couldn't see his eyes. She didn't need to. She felt his disappointment, his frustration – his pain.

"I feel dreadful." She shouldn't have told him about Chad. It was too hurtful, too cruel.

"Will you forgive me?" Without a word, he turned and strode out of the kitchen.

"I'm so sorry," she said again.

But his only response was the slamming of her door (2, c.143).

Адресат імпліцитно передає інформацію про те, що не вибачає адресанта. Адресат відмовляється повідомляти певні факти із свого життя, тому вдається до мовчання як сіленціального компоненту комунікації і навмисно ігнорує запитання.

Вживання у респонсивних репліках загальновідомих фактів на позначення позитивної відповіді надає емоційне забарвлення та підсилює ілюкцію підтвердження:

(8) *Bella and Max are in the kitchen.*

Max: He's bringing a girl?

Bella: Miracles do happen.

Max: Does the girl have a name?

Bella: He wouldn't say (5).

Реакцію адресата на пропозиційний зміст загального питання «*He's bringing a girl?*» є імпліцитний мовленнєвий акт підтвердження «*Miracles do happen*», який містить імпліцитний смисл «Дива справді трапляються і йому нарешті пощастило».

У випадках, коли необхідно надати відповідь на пряме і дуже відверте запитання, адресат для пом'якшення респонсивної репліки починає її з коментарів та оцінок особистості адресанта, таким чином обґрунтовуючи необхідність надати конкретну відповідь. Але затримання прямої відповіді у часі стримує негативні наслідки комунікативного процесу, вимагають від адресанта такого ж ввічливого поведіння:

(9) *Kate: You look restless. Is anything wrong?*

Rachel: Hard to hide anything from you, Kate. I've been thinking, I should go back. Back to the States (1, c. 371).

Погодження адресата з мовленнєвим актом докору адресанта репрезентує стратегічно обміркований тактичний прийом для переведення комунікації у кооперативне русло:

(10) *"No, I can take them to Disneyland and the beach. You'll be working all the time, you'll either be up all night writing someone out of the show, or running in for rehearsal or to watch them air, or frantically rewriting something else. When was the last time you took the boys to the Bronx Zoo, or anywhere for that matter?"*
"All right, all right... so I work too hard... so I'm a terrible father or a bastard or a rotten

husband or all of the above, but for chrissake, Les, for years we were starving to death. And now look, you can have anything you want, and so can they" (6, c.6).

Адресант-дружина невдоволена тим фактом, що її чоловік постійно зайнятий роботою та зовсім не має часу для дітей. Чоловік імпліцитно погоджується з пресупозицією («*You took the boys to the Bronx Zoo or anywhere long ago*»), виправдовується, чому не приділяє дітям достатньо уваги та є поганим батьком та чоловіком («*I work too hard*», «*I'm a terrible father or a bastard or a rotten husband or all of the above*»). Імпліцитний смисл, закладений у відповіді адресата «Дійсно, я дуже давно ходив з дітьми до зоопарку і приділяю мало уваги дружині», який можна інтерпретувати як вибачення, контрастує з комунікативною інтенцією – переконати дружину у тому, що він робить все можливе, аби у сім'ї було усе необхідне, адже раніше вони цього не мали («*for years we were starving to death. And now look, you can have anything you want, and so can they*»).

У парентальному діалогічному дискурсі батьки, відповідаючи запитанням на запитання, використовують це як нагоду для виховання та емоційного пояснення очевидного дитині, у такий спосіб розширюючи її когнітивну базу. Якщо реактивний мовленнєвий акт з ілюктивною силою відмови-несхвалення з імпліцитним смислом «У таку погоду нема сенсу їхати на рибалку, тому що дуже холодно» є зрозумілим, то інформація про те, що у холодну погоду риба погано ловиться, скоріше за все є новою для дитини:

(11) *Dad: Will you come out fishing with me on Saturday?*

Michael: Fishing! In this weather? We'd be frozen, and what would we catch? (1, c. 369).

Таким чином, невідповідність семантики респонсивної репліки її ілюктивному значенню в англomовному побутовому діалогічному дискурсі є засобом організації кооперативності спілкування. Використання імпліцитних мовленнєвих актів здійснюється для досягнення певної мети (пом'якшення категоричності заперечної відповіді, обґрунтування нелогічності якогось із компонентів або всього твердження, ствердження хибності думки/дії партнера, небажання порушувати соціальні норми

та зразки поведінки, уникнення ситуації, що може призвести до конфлікту). Імплицитність надає відповіді емоційного забарвлення та підсилює ілюкцію підтвердження. Стратегічний намір адресата уникнути прямого реагування на істинний смисл пропозиції питання успішно втілюється вербальними та невербальними засобами комунікації.

Перспективи дослідження вбачаємо у розробці прагматичних моделей декодування імплицитних смислів у різних типах сучасного англomовного дискурсу з урахуванням гендерних і соціальних факторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імплицитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с. 2. Безугла Л.Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імплицитних смислів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / Л.Р. Безугла. – Київ, 2009. – 36 с. 3. Бондарко А.В. Эксплицитность/имплицитность в общей системе категоризации семантики / А.В. Бондарко // Семантико-дискурсивные исследования языка: эксплицитность / имплицитность выражения смыслов : материалы междунар. науч. конф. – Калининград, 2006. – С. 22–33. 4. Зербіно А.Д. Специфіка типологізації мовленнєвих актів згоди/незгоди у сучасній англійській мові / А.Д. Зербіно // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2011. – Вип. 19. – С. 18–24. 5. Карамішева Н.В. Логіка (теоретична і прикладна): навчальний посібник / Н.В. Карамішева. – К. : Знання, 2011. – 455 с. 6. Лук'янець М.Г. Особливості респонсивних реплік адресата у діалогічному мовленні / М.Г. Лук'янець // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 37. – С. 174–176. 7. Матюшенко О.Ю. Прагматичні аспекти декодування імплицитної інформації у руслі когнітивних вчень / О.Ю. Матюшенко // Вісник Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2007. – Т. 2, № 1. – С. 34–39. 8. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с. 9. Оганезова Т.С. Проблема отграничения имплицитности от смежных понятий и явлений / Т.С. Оганезова // Гуманитарные исследования. – 2011. – № 2 (38). – С. 75–84. 10. Падучева Е.В. Прагматические аспекты

связности диалога / Е.В. Падучева // Известия Академии наук СССР. – Сер. Литература и язык. – 1982. – № 4. – Т. 40. – С. 305–313. 11. Солошук Л.В. Вербальні та невербальні аспекти дискурсивної взаємодії як відображення полікодової природи комунікативного процесу / Л.В. Солошук // Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2013. – № 19(268). – С. 233–237. 12. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / С.Т. Шабат-Савка; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2014. – 438 с. 13. Федосеева А.В. Имплицинтная модальность высказывания в коммуникативно-прагматическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук / А.В. Федосеева. – Белгород, 2005. – 209 с. 14. Carston R. The Explicit/Implicit Distinction in Pragmatics and the Limits of Explicit Communication / Robyn Carston. – International Review of Pragmatics 1 (1), 2009. – P. 35–62. 15. Cooren F., Sanders R.E. Implicatures: a schematic approach // Journal of Pragmatics. – 2002. – Vol. 34. – P. 1045–1067. 16. Grice H.P. Logic and Conversation / Herbert Paul Grice // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. – New York : Academic Press, 1975. – P. 42–58. 17. Haugh M., Jaszczolt K. Speaker Intentions and Intentionality / M. Haugh, K. Jaszczolt // The Cambridge Handbook of Pragmatics. – United Kingdom: Cambridge University Press, 2012. – P. 87–112. 18. Ruhi S. Intentionality, Communicative Intentions and the Implication of Politeness / S. Ruhi. – Intercultural Pragmatics. – V.5. – 2008. – P. 287–314.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Binchy M. Firefly Summer / M. Binchy. – London : Coronet Books, 1987. – 762 p. 2. Macomber D. 50 Harbor Street (Cedar Cove) / D. Macomber. – Harlequin MIRA, 2013. – 368 p. 3. Macomber D. Glad Tidings: There's Something About Christmas \ Here Comes Trouble / D. Macomber. – Harlequin MIRA, 2012. – 400 p. 4. Margo at the wedding [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imsdb.com/scripts/Margot-at-the-Wedding.html> 5. Notting Hill [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.awesomefilm.com/script/nothill.txt> 6. Steel D. Heartbeat / D. Steele. – NY: Delacorte, 1991. – 358 p. 7. The Groundhog Day [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dailyscript.com/scripts/groundhogday.pdf>